

KAVRAMSAL SANATTA DIŞAVURUM OLGUSUNUN PROJEKTİF TEKNİKLERLE ÇÖZÜMLENMESİ

Ceylan Sebik Gündüz

Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, ceylan.sebik@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5723-5124.

Sebik Gündüz, Ceylan. "Kavramsal Sanatta Dışavurum Olgusunun Projektif Tekniklerle Çözümlemesi". idil, 96 (2022 Ağustos): s. 1191-1207. doi: 10.7816/idil-11-96-05

ÖZ

Bu araştırmada kavramsal sanat üretiminde dışavurum olgusunun projektif tekniklerle çözümlemesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; kavramsal sanat üretim sürecinde dışavurum olgusunun, eser üretim öncesi, sırası ve sonrasında teknik ve duygusal yansımalar nasıldır? ifadesi araştırmanın problem cümlesi olarak belirlenmiştir. Katılımcılar, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Resim bölümü 4. Sınıf öğrencisi olan sekiz öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma konusunun tamamen sübjektif veriye dayalı olması dolayısıyla nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseniyle çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Toplanan veriler fenomenolojik analiz ile detaylandırılarak bulgulara ulaşılmıştır. Bu doğrultuda toplanan tüm verilerin betimsel indekslere aktarılmasının ardından elde edilen, kavramsal sanat üretim sürecinde dışavurum olgusu kategorisini; eser üretim öncesi, eser üretimi sırasında ve eser üretimi sonrasında teknik ve duygusal yansımalar şeklinde üç tema oluşturmuştur. Eser üretimi öncesi duygusal ve teknik hazırlık temasını; kavram arayışı, kullanılacak malzeme belirlenimi ve mental hazırlık şeklinde üç kod oluşturmuştur. Eser üretimi sırasındaki duygusal ve teknik tespit temasını; kavram sorgulaması, kavrama bağlılık ve duysal etkilenim şeklinde üç kod oluşturmuştur. Son olarak; Eser üretimi sonrasındaki duygusal ve teknik yansımalar temasını ise; kullanılan tekniğin anlatıma uygunluğu, bireysel/toplumsal ifadeye yaşanan zorluklar, eser üretimi sonrası yeterlik duygusu ve öz değerlendirme şeklinde dört kod oluşturmuştur. Elde edilen bulgulara dayanarak, kavramsal sanatta dışavurum olgusunun nitelik ve nicelik olarak bir eserde görünür hale gelmesi sanatçının, salt sanatsal yeti ve yeteneği ile değil; psikolojik, sosyolojik ve ekonomik şartları dahilinde şekillendiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dışavurumcuk, projektif yansıtma teknikleri, sanatta kavram arayışı, sanat psikolojisi

Makale Bilgisi:

Geliş: 13 Haziran 2022

Düzeltilme: 27 Temmuz 2022

Kabul: 22 Ağustos 2022

© 2022 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Genel olarak her insan, hazırlıklı olsun veya olmasın, iç dünyasını görsel araçlarla dışa yansıtmaya meyillidir. Hatta görsel sanatın temel işlevinin “yansıtmaya” (dışa vurma) olduğu kabul edilir. Başka bir deyişle görsel sanat eseri; sahibinin psikolojik özelliğinin, karakterini ve dünyayı algılama özelliğinin, tutumunun ve öz değerinin yansımasıdır (Lebedeva, 202:5). Bu tanımlamadan yola çıkarak her eser sanatçının iç dünyasına tutulmuş bir aynadır varsayımı yapılabilir. Dolayısıyla sanatçının iç dünyası, soyut manada sübjektif üretim atölyesi olma özelliği taşımaktadır. Plastik sanatlarda duyuşal içeriğin ifadesi, her ne kadar somut bir çıktı ile esere dönüşse de eserin var olma süreci, sanatçının duyuşal ve soyut bagajının verilerinden oluşmaktadır. Gerek bilinç düzeyinde somut ve bilinçli; gerekse bilinçaltı düzeyde soyut ve spontane olarak yansıtmaya dilini kullanan plastik sanatlarda söz konusu yansıtmaya; bireysel, göreceli ve tikelidir. İnsan tüm gücüyle sanat fenomenini ortaya koyar. Karmaşık bir varlık olarak, sanatını, reel hayatının bir temsili olarak yaratır. Orada kendi karmaşıklığını, yine kendisi ama dışarıdan da temaşede edebilen bir özne olarak anlamlandırır. Transferini varlıkta, bilgide, etikte ve nihayet sanatta en yüce olanda odaklar (Filiz, 2016:171, Akt. Öz Çelikbaş, 2019:31). Sanatçı odaklanma sürecinde bu ruh halini devinimsel olarak yaşamaktadır. “Dışa yansıyan tüm devinimler, içsel devinimlerin bir devamı, taşma hali ve bir karşılığı olarak var olur. Her haliyle dışavurum, sanatsal bir etkinliğin başından sonuna kadar tüm devinim hallerinin tamamını kapsar. Sanatsal ifade bağlamında içsel devinimin dışsal formları, imgelerin dışsallaştırılması yoluyla açığa çıkar ya da soyut bir ifadeye dönüşür” (Koca, 2019: 9). Burada ifadenin gücü sanatçının yaratıcılığı ile paralel doğrultudadır.

Kireç’e (2019: 38) göre; sanatta yaratıcılık insanın kendi benliğini dışa vurmasıyla; sanatla ifade etmesiyle vuku bulur. Sanat ise onu yani sanatçının duyuşal dünyasını, geçici dünyada tutacak bir araçtır. Bir diğer bakış açısına göre, “Ressamın yaptığı resim en içsel duyularıyla algıladığıdır, varlığının anlamıdır, dışavurumdur; geçici olan her şey onun için sadece simgesel bir görüntüdür; kendisi için en önemli düşünce kendi yaşamıdır; dış dünyanın kendi üstünde bıraktığı izlenimleri o kendi içinden geçirerek dışavurur, gördüklerini içindeki doğa görünümünü iletir” (Richard, 1999: 9). Bu bağlamda sanatçı eserlerinde kendi iç dünyasının devinimlerini yansıttığı gibi içinde yaşadığı dünyanın, temas ettiği her şeyin, etki-tepki düzleminde yansımasını da sunmaktadır. Her sanatsal edimde söz konusu olan bu öznel yansıtmaya, dışavurumcu sanatçılarda ve dışavurumculuk olarak adlandırılan akım içinde çok daha görünür bir şekildedir. Dışavurumcu sanatlarda tavır olarak özne olan konu değil, sanatçının kendisidir. Konuya kendi görüşü doğrultusunda yaklaştığı, kendisine hissettirdiklerine göre yorumladığı için dışavurumcu sanatçı sayısı kadar da üslup ortaya çıkmıştır (Keküloğlu, 2010: 8). Dışavurumcu sanatlardaki üslup çeşitlenmesinin yanı sıra kullanım amaçlarıyla da, disiplinler arası alanda çeşitlilik göstermektedir.

Dışavurumcu sanatların, dünyevi şeylerin üstesinden gelmenize ve geleneksel konuşma terapisinin ulaşamayacağı içsel yanlarınızla iletişim kurmanıza yardım etme gücü vardır. Sanat; bir heykel bir öykü bir tablo ya da dans gibi somut bir ürün ortaya koyarak içsel duygularımıza ve bilinçaltımıza erişebileceğimiz bir araç işlevi görür (White, 2019: 1) Sanatsal yansıtmaya süreçlerinde sanatçı bilinçaltı dürtülerinin bir kısmını farkında olmadan ortaya koyabilmektedir. Tamamen öznel alanı ilgilendiren ve kaynağını bilinçaltından alan duyuşal içeriğin, plastik ifadesinin çözümlemesi için kullanılan en uygun argümanlardan biri resimsel yansıtmaya tekniğini de içeren Projektif Tekniklerdir. Bu teknikte, “Resimlere aktarılan özel anlamlar; resmi çizen kişi veya spontane yapılmış sanat eserini anlamak ve yorumlamak için bir uzman tarafından çözülebilmektedir. Sanat eserine yönelik bu tarz bakış açısı, bir psikoloji fenomeni olan projektif resimlere ve projektif test ve tekniklere de yansımıştır” (L. Lebedeva, 2021: 5). Günümüzde psikoloji alanında kullanımı çok yaygın olan bu teknikler görsel sanatlar alanı için de disiplinler arası bir içerik sunmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Fenomenolojik yaklaşım bireysel evrenin araştırılmasıdır. Yani fenomenoloji yaklaşımının temelini bireysel tecrübeler oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda araştırmacı katılımcının kişisel (öznel) tecrübeleriyle ilgilenmekte, bireyin algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamları incelemektedir. Fenomenolojik araştırma sürecinde araştırmacı herhengi bir alanını kişi ve kişinin dünyasıyla arasındaki ilişki olarak tanımlayabilir. Bir başka deyişle araştırmacı fenomenolojik araştırmada yaşanmış tecrübelerin ifade edilmesinin veya dışa vurmasının

anlamalarını tanımlamaktadır. Bu anlamda fenomenolojik araştırma ilk elden subjektif bir bakış açısıyla bilinç olgusunun çalışmasını içermektedir (Baş ve Akturan, 2008: 84). Bu doğrultuda araştırmanın çalışma konusunun tamamen subjektif veriye dayalı olması dolayısıyla nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseniyle çalışılmıştır.

Araştırma problemi, "Fenomenolojide genel olarak temel soru; bir kişi veya gruptaki bireylerin bir fenomene ilişkin deneyimlerinin anlamı, özü ve yapısına ilişkin sorgulamayı içermektedir" (Patton, 2018: 133). Bu amaç doğrultusunda; kavramsal sanat üretim sürecinde dışavurum olgusunun, eser üretim öncesi, eser üretimi sırasında ve eser üretimi sonrasında, teknik ve duygusal olarak yansımalar nasıldır? İfadesi araştırmanın problem cümlesi olarak belirlenmiştir.

Örneklem

Araştırmanın Katılımcıları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Resim bölümü 4. Sınıf öğrencisi olan sekiz öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya gönüllülük esasına göre katılımları sağlanan bütün katılımcıların gerçek isimlerine etik ilkeler doğrultusunda isim kodlaması yapılarak, yarı yapılandırılmış görüşme verilerinin doğrudan aktarım yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Her bir görüşme sonucunda katılımcıların onayıyla kayıt altına alınan görüşme verilerinin transkripsiyonu yapılarak analize hazır hale getirilmiştir. Araştırma deseni gereğince, derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşme soruları Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

Eser üretimi öncesi

1. Kavramsal sanat bağlamında bir kavram üzerine çalışmaya başlamadan önce bir hazırlık yapar mısın? Bu nasıl bir hazırlık olur?
2. Kavramsal sanat üretimine başlarken istenilen kavramı daha çok somut mu düşünürsün? Soyut mu?
3. Kavramsal sanat konusunda bir kavram üzerine çalışmaya başlamadan önce malzeme arayışın nasıl olur?
4. Eser üretmenin hazırlık aşamasında o anki ruhsal durumunda ilgisi var mı?
5. "Kavramsal sanat benim için" dersek boşluğu nasıl tamamlarsın?
6. Sanatta kavram kullanmanın senin üzerindeki etkisi nasıldır? Yani bunu şöyle düşünebilirsin; bir kavramla karşılaştın. Kavram mı seni ele geçiriyor? Sen mi kavramı ele geçiriyorsun?
7. Eser hazırlığı aşamasında yaşadığın en temel kaygılar nelerdir? Psikolojik kaygılar, sosyolojik kaygılar ya da finansal kaygılar. En çok hangisinde kaygılanırsın?

Eser üretim sırası:

8. Bir kavram üzerinde çalışken (üretim sırasında) herhangi bir ön çalışma yapar mısın?
9. Bir kavram üzerine çalışırken verilen kavrama sadık kalır mısın sonuna kadar? Yoksa yeni kavramlar ve çağrışımlar seni yönlendirir mi?
10. Bir kavram üzerine çalışken başlangıçtan sonuca kadar nasıl ilerleme kat ediyorsun? Somut mu? Soyut mu?
11. Kavramsal çalışma sırasında kendinde ne gibi ruhsal ya da duygusal değişimler görüyorsun?
12. "Eserimi ortaya koyarkenhissederim ya da yaşarım" cümlesini nasıl tamamlarsın?
13. Eserini üretirken sahip olduğun kaygılar senin eser üretme süreci üzerinde etkisi olur mu? Kaygıları ortadan kaldırmak için ne yaparsın?

Eser üretim sonrası:

14. Bir kavramı anlatmak için resim yapmak sence uygun bir ifade aracı mıdır?
15. En çok hangi kavramlarda zorlandığını düşünüyorsun? Toplumsal konuları içeren kavramlar mı? Yoksa bireysel konularla ilgili kavramlar mı?
16. Kavramsal sanat konulu çalışmalarda kendini yeterince ifade ettiğini düşünüyor musun?
17. Ortaya çıkan sanat ürünü senin en çok hangi yanını yansıttığını düşünüyorsun?
18. Sanatsal ifadene ilişkin bir öz değerlendirme yapmanı istersem neler söylersin?

Katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme soruları Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Süreleri

Ahmet : 00:20:02	Fatma : 00:17:05
Aysun : 00:16:56	Özge : 00:19:17
Zehra : 00:23:32	Ayşe : 00:32:03
Emine : 00:18:50	Sema : 00:21:02

İşlem

Bu kısımda veri analizi aktarılmıştır. Fenomenoloji bireyin bilinçliliğini yani dünyadaki varlığını nasıl tecrübe ettiğini ve tecrübelerini nasıl anlamlandırdığını vurgulayan bir araştırma yöntemidir. Anlamlar ve yorumlamalar bireyin hayata ve olaylara bakış açısını ortaya koymaktadır. Fenomenolojide tecrübenin gerçekte ne olduğuna ilişkin katıksız, kuramsal bir vizyon sağlamak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla fenomenolojik analizde katılımcıların tecrübelerinin yani eldeki verilerin ötesine bakmak bir başka deyişle satır aralarını okumak gerekmektedir (Baş ve Akturan, 2008: 91-92). Araştırmada kullanılan veri analiz şeması şekil 1’de verilmiştir.

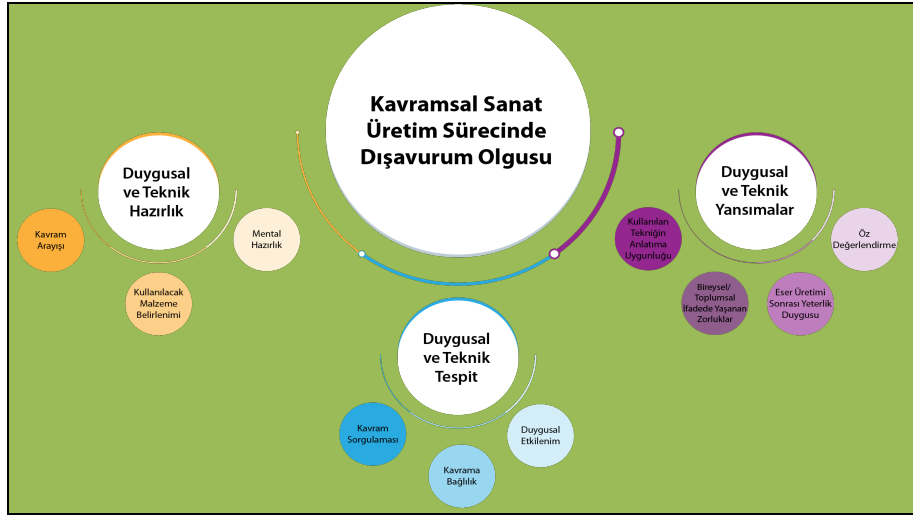
Şekil 1. Creswell (2013: 197)

Araştırmanın bu evresinde Şekil 1.’ de gösterilen Creswell’e (2013: 197) göre işlem basamakları takip edilmiştir. Bu doğrultuda toplanan ham veriler analize hazır hale getirilmek suretiyle transkrip edilmiştir. Transkrip aşamasından sonra oluşturulan metinlerin tamamı okunmuştur. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme soruları ışığında her bir görüşme için kodlar belirlenerek elde edilen kodlar dahilinde öncelikle ortak kodlar çıkarılmıştır. Çıkarılan kodlar benzerliklerine göre temalar altında toplanmıştır. Temaların betimsel indeks çıktıları doğrultusunda betimsel bağlantıları kurulmuştur. Oluşturulan her tema doğrudan aktarım ile ortak kategori altında yerleştirilerek çalışma bulguları yorumlanmaya hazır hale getirilmiştir. Nihai olarak temalar betimlenerek güncel literatür ışığında yorumlanması desteklenmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Toplanan veriler fenomenolojik analiz ile detaylandırılarak bulgulara ulaşılmıştır. Bu doğrultuda toplanan tüm verilerin betimsel indekslere aktarılmasının ardından elde edilen, kavramsal sanat üretim sürecinde dışavurum olgusu kategorisini; eser üretim öncesi, eser üretimi sırasında ve eser üretimi sonrasında teknik ve duygusal

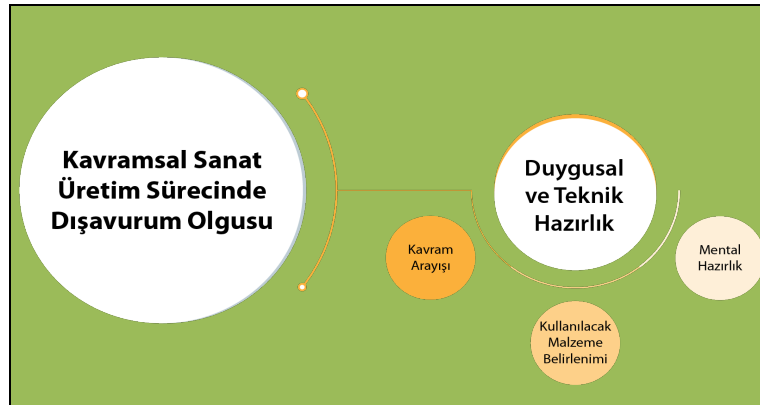
yansımlar şeklinde üç tema oluşturmuştur. Eser üretimi öncesi duygusal ve teknik hazırlık temasını; kavram arayışı, kullanılacak malzeme belirlenimi ve mental hazırlık şeklinde üç kod oluşturmuştur. Eser üretimi sırasındaki duygusal ve teknik tespit temasını; kavram sorgulaması, kavrama bağlılık ve duysal etkilenim şeklinde üç kod oluşturmuştur. Son olarak; Eser üretimi sonrasındaki duygusal ve teknik yansımlar temasını ise; kullanılan tekniğin anlatıma uygunluğu, bireysel/toplumsal ifadeye yaşanan zorluklar, eser üretimi sonrası yeterlik duygusu ve öz değerlendirme şeklinde dört kod oluşturmuştur. Ortaya çıkan bulgular şemasına Şekil 2.'de yer verilmiştir.

Şekil 2. Genel Bulgu Şeması

1- Eser üretimi öncesi duygusal ve teknik hazırlık temasına ilişkin bulgular ve yorum

Katılımcılar ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme verilerine dayanarak elde edilen; kavram arayışı, kullanılacak malzeme belirlenimi ve mental hazırlık şeklindeki üç kod, araştırmacıyı; Eser üretimi öncesi duygusal ve teknik hazırlık temasına götürmüştür. Bu tema doğrultusunda elde edilen kodlar doğrudan alıntılar yapılarak bulgular yorumlanmıştır. Ortaya çıkan tema şemasına Şekil 3.'de yer verilmiştir.

Şekil 3. Eser üretimi öncesi duygusal ve teknik hazırlık ilişkin bulgular Şeması

a) Kavram arayışı kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretimi öncesine ilişkin hazırlık süreçlerini sorguladığı kavram arayışı kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Kavramsal sanat bağlamında bir kavram üzerine çalışmaya başlamadan önce bir hazırlık yapar mısın? Bu nasıl bir hazırlık olur?

"Öncelikle çalışmamı hani kendi sıkıntılarım, derterim üzerinden daha önceden de bende olan konuyu tablomda işliyorum. ...Ben kavram üzerine daha çok derinleşiyorum. Kavramdan uzak kalmak hani yapacağım çalışmada bazı boşluklar oluşturur. Çalışmamı daha iyi yansıtabilme için çalışmam adına yapılmış çalışmaları inceliyorum. Genel olarak tıp konusunda olsun hani felsefe literatüründe olsun tüm literatürlerde çalışmamın neye çıktığını, neye benzediğini..." (Ahmet).

"Tabi ki de yaparım. Öncelikle kendi çalışmamdan örnek vererek ilerleyeyim. Mesela şu anda ölüm üzerine çalışıyorum. Neden ölüm üzerine duruyorum çünkü önce kendimi sorguladım. Benim daha önceden psikolojik rahatsızlığım vardı hocam, panik atak. Ve neden panik atak gerçekleşiyor bende diye kendi kendimi sorguluyorum ve ölümün bende neden bu kadar korku, kaygı uyandırdığı düşüncesi üzerine ilerlemek istedim. Yani aslında kendimi tanımak, kendimi aşmak için böyle bir çalışma yapmak istedim, ölüm üzerinde" (Emine).

"Kaygı durumunu çalışıyorum ben, bunu çalışmadan önce de hani genel olarak insanların kendi içinde kaygılandıkları konuları düşünerek yapmak istedim. Öncesinde hani bir kavram olsun, sonrasında hani ona göre yönlendiririm" (Aysun).

"Yani şöyle yağlıboya resimler yapmayı seviyorum ve bedene de ilgim var. Öncesinde bununla ilgili tasarımlar yapıyorum. O tasarımları bir konu bağlamında konuyla ilişkilendirerek yapıyorum. Bu şekilde tasarımlarımı yapıp çalışmalarına başlıyorum" (Özge).

Ahmet, Emine, Aysun ve Özge'nin yukarıdaki ifadelerinde görüldüğü üzere kavram üzerine çalışmaya başlarken konu arayışında kendi iç problemlerine yönelmektedirler. Bu bazen korku bazen kaygı bazen de umut ifade eden bir kavram halinde eserlere yansımaktadır. Bu öğrenciler daha çok duygusal yapıya sahip oldukları söylenebilir. Dolayısıyla bu yaklaşımla eser üreten katılımcılarda dışavurum bir üslup değil doğrudan konunun kendisi olmuştur diyebiliriz.

"Öncelikle bir kavram belirliyoruz kendimize bir konu. Ondan sonra o kavramı araştırmaya başlıyoruz. Hani psikolojik açıdan, felsefik açıdan, kendi tıbbi açıdan hani konuna bağlı biraz da ama tıbbi açıdan bile eğer o konuda bir verin varsa hepsini araştırıp sonrasında eskiz çıkartıyoruz. Sonrasında eskizlerimizi tamamlayıp tuval üzerine aktarıyoruz. Sonrasında tabi bu araştırmalarımız devam ediyor çünkü tuval üzerinde değişiklikler yaşıyoruz, değişiklikler olabiliyor. Bu şekilde süreç devam ediyor" (Zehra).

"Evet, ilk önce yapacağım çalışmayla ilgili araştırmalar yaparım. Nasıl bir şey istediğime dair kafamdaki bir plana göre, ona göre o araştırdıklarına göre yeterli bir şey çıkardım mı? Yani anlatmak istediğimi anlatabiliyor muyum? Diye ilk önce kontrol ederim ona göre çizimlerimi yaparım. Yine tuval üzerine aktardığımda çizimi tekrar kontrol ederim" (Fatma).

"Evet öncelikle konuyu belirliyorum. Daha sonra bu konu hakkında araştırmalar yapıyorum. Hem felsefi anlamda hem de normal olarak. Daha sonrasında arkadaşlarıma bu konuyla ilgili ne düşündüklerini soruyorum onlarda ne uyandırdığını ondan sonra da bir tasarım sürecine giriyorum" (Sema).

Kavram arayışında kendi bahçesinden beslenme geleneği birçok eser üreticisinde görünse de bu yönelimin her üretici için kullanılan yeğane bir yol olduğu söylenemez. Zehra, Fatma ve Sema'nın görüşleri bu duruma örnek verilebilir. Görüldüğü üzere katılımcılar kavram arayışlarında bilimsel bilginin pragmatik faydasını, duysal yaşantının subjektif bilgisine tercih etmektedirler.

Araştırmacı: Kavramsal sanat üretimine başlarken istenilen kavramı daha çok somut mu düşünürsün? Soyut mu?

"Daha çok soyut düşünürüm. Çünkü herkesin bilmesi değil benim onu görmem önemli" (Ahmet).

"İkisini de düşünüyorum" (Ayşe).

"Önce somut ele alıyorum daha sonrasında soyutlamaya çalışıyorum. Yani dolaylı olarak direk yansıtmak istemiyorum. Bakıldığında ilkten anlaşılıyor ama daha sonrasında soyutlamaya giderek böyle burada ne anlatıyorsun dedirtmek istiyorum biraz işte. O şekilde soyutlamaya gidiyorum" (Sema).

"Daha çok somuta yönelirim sanırım. Tamam duygu tabi ki de işin içine giriyor. Düşünüyoruz ediyoruz ama ortaya bir şey çıkartmak için öncelikle imgemizde bir oluşturuyoruz onu kâğıda aktarıyoruz. Somut diyebilirim" (Zehra).

Somut olarak ilerliyorum daha çok. Sonra soyuta yani öncelikle ölüm bana neler çağırıyor. Direk aktarmak istediğimi somut bir şekilde aktarmak istemiyorum çünkü yani karşı tarafın direk anlatmak istediğimi anlamasını istemiyorum. O yüzden somuttan soyuta doğru gitmeye çalışıyorum" (Emine).

"İlk önce kelime anlamı olarak somut bakarım daha sonra soyut... Neyi ifade ettiğine bakıyorum. Örneğin bir ansiklopedide insanlar için neyi ifade ediyor. Daha sonra benim için yani soyut anlamda nasıl desem... Kafamızda neyi ifade ediyor gibi" (Fatma).

"Somut olarak düşünüyorum" (Özge).

Katılımcıların kavram arayışlarında buldukları kavrama yaklaşım biçimlerine (soyut/somut) ilişkin yapılan sorgulamada yönelimin her iki boyutta da olduğu saptanırken, somut yönelimin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Burada dikkate alınması gereken bir diğer gösterge şudur ki; Ahmet'in "...herkesin bilmesi değil benim onu görmem önemli" cümlesi ile Emine'nin "...yani karşı tarafın direk anlatmak istediğimi anlamasını istemiyorum." İfadelerindeki dışavurumun bir sağaltım görevi gördüğü fakat bunun uluorta açık sergilenmesi, duygusal verilerin izler kitleye doğrudan aktarımın eser üreticisinin tercih etmediği bir şey olduğu sonu çıkartılabilir.

b) Kullanılacak malzeme belirlenimi kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretimi öncesine ilişkin hazırlık süreçlerini sorguladığı kullanılacak malzemenin belirlenimi kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Kavramsal sanat konusunda bir kavram üzerine çalışmaya başlamadan önce malzeme arayışın nasıl olur?

"Kendi malzememi aslında hani ben biraz kendi çalışmamda böyle sıra dışı malzemeleri kullanmayı sevdiğim için kendi düşündüklerime biraz yoğunlaşıyorum. Biraz imgelere odaklanırım ben" (Ahmet).

"Biriktirerek, kendi aklımdan da kafamdan da değiştirerek onları o şekilde tasarlıyorum" (Aysun).

"Genelde mesela bu konu körelme konusunda bir şey elde tuttum. O da pas etkisiydi. Onu parça parça aslında tablolarımda kullandım. Yani parça parça aslında gidiyorum birazcık. Bir de parçaları birleştirerek. Yani bende bunu uyandırıyor. Uyandırdığı nesneleri bulmaya çalışıyorum. İmgeleri bulmaya çalışıyorum. Onları birleştirerek böyle karışık teknikte malzemelerle bir şeyler yapmaya çalışıyorum. Mesela şu anda modernle gelenekseli bir arada kullanmak istiyorum. Bu yüzden mesela modern için biraz daha canlı renkler, gelenekselde de daha böyle eski kumaş parçalarıyla bir eser üretmeye çalışıyorum. Yani şu anda" (Sema).

"Bende bıraktığı anılara, etkilere yöneliyorum. Çünkü hani öncelikle bende ne ifade ettiğini aktarmam gerekiyor" (Fatma).

"Öncelikle kafamda oturtturuyorum, resimleri topluyorum. Bunlar bana ne çağırıştırıyor, onlar benim kendi hayatımda hangi yere koyuyorum, ne gibi yere koyuyorum onları hangi anıya oturtturuyorum. Ondan sonrasında da kendi konumu oluşturunuyorum" (Zehra).

Söz konusu kavramsal sanat olunca, malzeme arayışına yönelik sorulan soruya katılımcıların verdikleri cevaplar ağırlıklı olarak imgeden tasarıma giden bir süreci işaret etmektedir. Ahmet, Aysun, Zehra, Fatma ve Sema'nın ifadelerinde görüldüğü üzere fiziki malzeme arayışından çok imgesel malzemeye yönelim söz konusudur. Burada imgenin tahlilinde Ahmet'in "Kendi düşündüklerime biraz yoğunlaşıyorum" ifadesi ile imgenin tasarımı salt kendi bellek kayıtlarını dayanak oluşturması ile diğer öğrencilerden farklı bir nüans taşımaktadır.

"Şöyle hem fiziki, realist çalışmayı seviyorum. O an resim yaparken düşünceme göre kendi bedenimde de... kendi bedenimi de kullanıyorum. Hani resimde yapmak istediğim şeyi kendi bedenimde canlandırıp, fotoğraflayıp ona da tasarıma ekleyerek yine tasarımlarla birleştirerek çalışabiliyorum" (Özge).

Özge ise, diğer katılımcıların aksine imgeden tamamen uzak doğrudan fiziki olarak tasarım yapmak ve bunun görselleştirme yoluna gittiğini ifade etmektedir. Son tahlilde araştırmacı bu soruyu yönetirken katılımcılardan beklediği buluntu nesneler, ya da tamamen Malevic'in savını destekler nitelikte nesnesiz aktarıma ilişkin herhangi bir yanıt alamamıştır.

c) Mental hazırlık kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretimi öncesine ilişkin hazırlık süreçlerini sorguladığı kullanılacak mental hazırlık kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Eser üretmenin hazırlık aşamasında o anki ruhsal durumunda ilgisi var mı?

"Oluyor...Yani bir kere içime sinmedikten sonra ona başladığımda çöp oluyor benim için. O yüzden tasarım sürecinde çok zaman kaybediyorum. Eğer içime sinmişse ama bu sefer de böyle ilerlerken birkaç tane sorunla karşılaşıyorum. Ben bunu tamam dedim ama tatmin duygusu oluşmuyor hiçbir zaman yani. Eser bittiğinde de evet bunu yaptım ama daha iyisini de yapabilirim gidiyorum hemen o yüzden onda da yine tatmin olmuyorum. Öyle bir süreç yaşıyorum yani. Ha hazırlık olarak da yok" (Sema).

Sema'nın ifadelerinde bahsedildiği şekilde sanatsal üretimde ruhsal etkilenimin tatmin duygusuyla tetiklenen bir şey olduğu söylenebilir. Eser üretiminin neredeyse bütün evrelerinde bu durum devam etmektedir.

"Ruhsal durumum kötü oluyor. Çünkü hani bir sıkıntıyı bir derdi atarmış gibi oluyor benim için...Ya mesela aslında hani orayı öyle yapmayacakmışumdır ama o anki ruh değişiminde ben orayı değiştirebiliyorum...Şimdi mutluysen hani yapacağım şeyleri aslında yansıtmadığım için onun başına geçmek istemiyorum ama mutsuzken daha çok o işe odaklanıyorum" (Ahmet).

"Evet, fazlasıyla...Zaten kendimden yola çıkarak böyle bir konuyu bulduğum için kendi duygularım daha yoğunluklu oluyor. Daha çok zaten duygularımla ilerlediğim için çokta böyle pozitif bir insan değilim, çok böyle negatif bir insan olduğum için çoğunlukla duygularımla yani hani ilerlerim" (Aysun).

"Karamsar baktığımda bir çıkmaza giriyorum ama daha olumlu ve yapabileceğimi düşündüğümde daha fazla çalışma isteği geliyor. Çalışma isteği geldiğinde de daha iyi şeyler çıkartabildiğimi fark ediyorum" (Fatma).

Yukarıdaki ifadeler araştırmanın en ilginç bulgularından olduğu söylenebilir. Normal şartlarda pozitif ruh halinin başarı duygusuyla paralel seyreden bir şey olmasına karşın katılımcıların negatif ruh hallerinin dışavurum olgusunda başarıyı tetikleyen bir şey olduğunu savundukları görülmekte.

Araştırmacı: Kavramsal sanat benim için.....dersek boşluğu nasıl tamamlarsın?

"Benim için kendin olmaktır da diyebiliriz. Aramak biraz da. Yani kendini arayış içerisinde olduğunu düşünüyorum ben kavramsal sanat içerisinde" (Sema).

"Bence anlamak. Yani kendi kendimi anlamak ve anlamlandırmak" (Emine).

"Sanat benim için hayatımın bir parçası sanırım. Olmazsa da olmaz ama olunca da güzelleştiriyor sanırım hayatımı" (Zehra).

Selma için kavramsal sanatı tanımlayan cümle; kendini aramak, anlamak, anlamlandırmak ve hayatın bir parçası olarak olağan bir şekilde değerlendirilirken; Ahmet, Aysun, Ayşe ve Özge için karamsarlık, kaygı, bilinmezlik gibi negatif kelimelerle ifade edilmiştir.

"Benim için karamsarlık. Bir karamsarlığın içine girmek gibi" (Ahmet).

"Ya kavramsal sanat, yine ben diyeceğim kaygı yani...Çünkü çok düşündürücü bir hani durum olduğu için araştırırken de bulmaya çalışırken, kendini dinlerken" (Aysun).

"Bilinmezlik gibi aslında" (Ayşe).

"Kaygılarım olabilir aslında" (Özge).

Araştırmacı: Sanatta kavram kullanmanın senin üzerindeki etkisi nasıldır? Yani bunu şöyle düşünebilirsin; bir kavramla karşılaştın. Kavram mı seni ele geçiriyor? Sen mi kavramı ele geçiriyorsun?

"Kavramsal sanat yaparken, kendi konularımızın üzerinden giderken çok fazla konu araştırıyoruz. Bu psikolojikmen bizi de etkiliyor. Daha çok bilinçli olmamıza yol açıyor, daha çok kavram öğrenmemize yol açıyor. Korku duygumu tetikliyor. Çünkü bütün anılarımızı ortaya çıkartıyoruz. Öncelikle bir derdim var mı gibisinden yola çıkıyoruz biz bu süreçte ondan dolayı o derdlerimi düşünürken ya da araştırdığım konuları kendi hayatıma empoze ederken tabi ki de oluyor" (Zehra).

"Zaten dediğim gibi kendi üzerime ilerlemek istiyorum ölüm kavramında da yani direk psikolojim üzerinden ilerliyorum çalışmalarında...Ölüm kavramı beni ele geçirmişken ben ölüm kavramını ele geçirmeye çalışıyorum" (Emine).

"Kavram beni ele alır. Çünkü tam olarak onun hakkında bilgi sahibi olmadığım için ilk önce o beni kaygı alıyor" (Ayşe).

"...mesela kavramsal olarak bir şeyi malzemeleri bir araya getiriyorum. Sadece yağlı boya yapmak mesela beni çok sıkır. Yani o yüzden şu malzemeyi kullanmak için bir adım için daha da heyecanlı oluyorum. Hemen bunu da koymalıyım ki nasıl görüldüğünü görmem gerekiyor diyorum mesela. O şekilde hem heyecan verici oluyor ama bir zaman sonra malzeme arayışına gidince biraz da bunaltmaya başlıyor" (Sema).

Kavramsal sanatta kullanılan kavramın etkisine ilişkin sorgulamalarda Emine, Ayşe ve Zehra'nın kavramla kurduğu organik bağ açık bir şekilde ifade edilmiştir. Söz konusu katılımcıların ortak olarak kavramın bedenlerini ve belleklerini kuşattığı hissini belirtmeleri de göze çarpmaktadır. Özellikle kavramın plastik ifadesinde oluşan duysal bağlarla, korku, heyecan, kaygı vb. duyguların yaptığı çağrışımın anılarla kurulan mental ilintiden kaynaklı olduğu söylenebilir. "Kavram beni etkiler ama ben kavrama hükmederim. Çalışma ilerledikçe ben kavramı ele geçiriyorum. Kavram başlarken etkiliyor, daha güçlü geliyor ama sonrasında..." (Özge). Özgenin de belirttiği üzere tüm katılımcılarda hazırlık aşamasında kavram daha güçlü bir olgu olarak algılanmaktadır.

Araştırmacı: Eser hazırlığı aşamasında yaşadığın en temel kaygılar nelerdir? Psikolojik kaygılar, sosyolojik kaygılar ya da finansal kaygılar. En çok hangisinde kaygılanırsın?

"Psikolojik daha çok. Kendi rahatsızlığımdan da hani yola çıkarak konu olarak böyle bir şey yaptığım için bazen kaygı bozukluğundan dolayı tuvallerimde yansıtmam gereken şeyleri bazen yansıtamıyorum istediğim gibi bu da bazen kötü etkiliyor beni" (Aysun).

"Korku üzerine çalışıyorum ve en temel olarak kaybetme korkusu diyebilirim. Çünkü kendi hayatımdan yola çıktım yaparken. Hayatımdaki önemli bir baba figürünü kaybettiğim için tablolarımda daha çok onu işleyerek yola çıkıyorum. Sanırım kaybetme korkusu araştırma yaparken de bu süreci oluştururken de en temel kavram oldu diyebilirim benim için" (Zehra).

Kendi hastalığını bir kavram olarak çalıştığını ifade eden Aysun, bu sürecin onu psikolojik olarak etkilediğini ifade belirtmektedir. Kendi sıkıntısının farkında olup üzerinde gitmesinin yanı sıra başarısız işlerinde yine bu hastalığı kaynak göstermektedir. Bir başka görüşle benzer kaygıları yaşayan katılımcı Zehra'dır. Onun dışavurumunu gerçekleştirdiği duygu da kaybettiği babası ile ilgili kaybetme kaygısıdır. Üzerine gitmeyi tercih ettiği korku bir anlamda eser üretme sürecinde de başarıyı kaybetme övgüyü yitirme duyguları şeklinde görülmektedir.

"Yani diğer kavramlar net değil zaten. Çünkü öncelikle kendime yönlendiriyorum yani başkalarının düşünceleri için yapmıyorum çalışmalarımı yani beni tatmin etmesi gerekiyor önce o yüzden psikolojik kavramını seçtim hocam. Kendi yeterli duyğum. Çünkü toplumdaki ziyade daha çok kendim" (Emine).

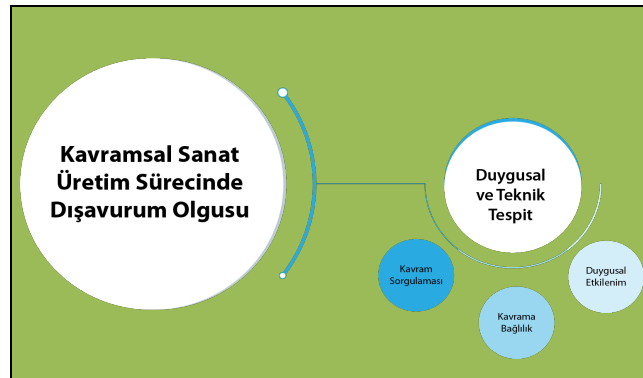
"Psikolojik olarak kendimi ifade etmek kaygısı. Hem kendime karşı hem dışarıya karşı. Röprodüksiyon yaparken başarılı olabileceğimi düşünüyorum ama kavramsal sanatta daha kendi çalışmalarım olacağı için kaygılarım oluyor" (Özge).

"Benim için psikolojik olan daha da en temeli. Çünkü dediğim gibi o hani bulmak... sürekli eskiz çıkartmayı seven birisi değilim. Biraz da sürece dayalı gidiyorum. Hani aklımdaki şeyi tuvale yansıtamadığımda da yine aynı şekilde üzücü oluyor benim için. Maddi her türlü bir şekilde bulunuyor yani ona her türlü bir şekilde alabiliyorum. Bugün alamazsan yarın alırım zaten ama psikolojik olarak daha çok etkisi oluyor" (Sema).

Katılımcılar psikolojik kaygılarında daha çok kendi yeterlilik duygularına odaklandıkları ve bunun tatmini noktasında yetersiz olarak etiketlenme kaygısı gütmektedirler. Katılımcıların bir çoğunda tetikleyici duygunun psikolojik temelli olduğu görülmektedir. Fakat diğerlerinden farklı olarak Ahmet; "Finansal kaygılar. Bu beni mutsuz ediyor. Sosyolojik ikinci, psikolojik üçüncü olur. Tabi ki. Aslında psikolojiyi bozan da bu ekonomiyle ilgili" sözleriyle eser hazırlığı aşamasında yaşadığı en temel kaygılar finansal kaynaklı kaygılar olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka görüşü temsil eden Ayşe ise; "...şöyle bir şey biraz karşı taraf hep beklenti içerisinde olur. Mesela bir eser yapmıştım arkadaşım şey dedi: Senden daha iyisini beklerdim. Yani onu söyleyince biraz şey de özgüven de düşüyor bu alan açısından o yüzden şey isterim hep böyle hem karşı tarafı tatmin etsin hem de beni tatmin etsin. Bazen beni tatmin etmeyen şey karşı tarafı tatmin edebiliyor. O da beni yine tatmin etmiyor. Bence olmamalı ama işte dediğim gibi biraz o arayış içerisinde olduğum için hala baskılıyor beni yani çevrenin bu etkisi. Onu aştığım zaman olacağını hiçbir şeyin olacağını düşünmüyorum" ifadesi ile sosyal ilişkiler bağlamında kabul görmeye ilişkin psikolojik kaygılar yaşadığını ifade etmiştir.

2- Eser üretimi sırasındaki duygusal ve teknik tespit temasına ilişkin bulgular ve yorum

Katılımcılar ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme verilerine dayanarak elde edilen; kavram sorgulaması, kavrama bağlılık ve duygusal etkilenim şeklinde üç kod; Eser üretimi sırasındaki duygusal ve teknik tespit temasını oluşturmuştur. Bu tema doğrultusunda elde edilen kodlar doğrudan alıntılar yapılarak bulgular yorumlanmıştır. Ortaya çıkan tema şemasına Şekil 4.'de yer verilmiştir.

Şekil 4. Eser üretimi sırasındaki duygusal ve teknik tespit temasına ilişkin bulgular Şeması

a) Kavram sorgulaması kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretim sırasının sorguladığı kavram sorgulaması kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Bir kavram üzerinde çalışırken (üretim sırasında) herhangi bir ön çalışma yapar mısın?

"Aslında hani şey gibi. Hani bir müziği dinliyorsun. Hani o müzik mesela mutsuz bir müzik ama defalarca dinliyorsun. Bu da... yapacağın tablo da senin müziğin gibi sürekli aynı müziği dönüp dinlemek gibi. Hani aslında yapıyorsun ama yapanlara da bakıyorsun" (Ahmet).

"Ayrıyeten kitaplarım falan var onları okuyorum, o şekilde geliştiriyorum. Yani pek rahat olmuyor aslında yine biraz da olsa devam ediyor o durum" (Aysun).

"Aslında bütün süreçte araştırmaya devam ediyoruz biz. Sonuna kadar, son tamamen bitirene kadar araştırdığımız için sanırım onun üzerinden değişiklikler yaşıyoruz" (Zehra).

Katılımcılardan bir kısmı çalışmaya başladıktan sonra araştırmaya ve farklı kaynaklardan beslenmeye devam ettiklerini ve bunun olağan bir şey olduğunu vurgular nitelikte cevaplar verdikleri görülmektedir. Bununla beraber "Bitirmiyorum kesinlikle, yani çalışmam bittiğinde bile bitirmiyorum. Hala oldu mu? Bu beni hala tatmin ediyor mu? Hala eksikler var mı? Hep bu düşünceler içerisindeyim" (Emine) ifadesiyle Emine araştırma sürecinin devam etmesinin nedenini kaygılı olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

"Eğer bir eksik gördüysem" (Fatma).

"Hayır. Direkt evet çalışmaya başlıyorum" (Özge).

"İlk başta ne hissediyorsam ondan yola çıkıyorum zaten ama kafamda bir şeyi oturtuyorum. Sonrasında uymadığında tekrar bir araştırma gereği duyuyorsam onu araştırıyorum. Eğer öyle bir ihtiyacım yoksa direkt sürece dayalı yine gidiyorum" (Sema).

Dışavurum sürecinde araştırma ve kavrama ilişkin araştırma yapan katılımcıların yanı sıra Özge, Emine ve Sema'nın ifadelerinde görüldüğü üzere gereklilik oluştuğunda araştırma yaptıklarını ya da hiç ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir.

b) Kavrama bağlılık kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretim sırasının sorguladığı kavrama bağlılık kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Bir kavram üzerine çalışırken verilen kavrama sonuna kadar sadık kalır mısın? Yoksa yeni kavramlar ve çağrışımlar seni yönlendirir mi?

"Yani istemsiz olan bir şeyin hani güzel durduğu zaman değişmesi gibi...Sadece hani kaygıyla kendimi sınırlandırmıyorum, diğer duygular da tabi ki besliyor bunu" (Aysun).

"Aslında tek bir kavrama sadık kalıyorum ama sonrasında kavramın çevresinde dolaşan sözcüklerden daha değişiklikler olabiliyor. Yani tek bir kavrama sabit kalıyorum ama sadece daha açıldıkça konu daha farklı değişiklikler oluyor ama sabit bir konu kalıyor" (Zehra).

"Ve ölüm dışında aslında daha fazla kavramlarla çalışmış oluyorum. O anki duyguma yansıyor sadece. Belki bilinçaltıma yatabilir ama eserime direkt bu konuşmadan dolayı bunu yapıyorum diyemem. Yani bu mesela cenazeler falan beni tetikleyen durumlar olduğu için psikolojik olarak yine aynı kapiya çıkmış oluyor zaten" (Emine).

"Çevreden konumla alakalı gördüğüm şeyler o anda hemen bende etki oluşturabiliyor. Çünkü direkt alıcı konumda oluyorum o sırada tuval başında çalışırken de aynı şey oluyor, o an aklıma bir şey geliyor acaba bu mu daha iyi olur diye düşünüyorum" (Fatma).

"Genelde toplumda öncelikle bakıyorum. Yani mesela etrafımdakilerin yani belli bir standartta atıyorum dediğim gibi bir ilişki düzeyi vardır ama bu artık o kadar böyle yozlaşmıştır ki yani toplumda bakıyorum ne duruma gelmiş. Sonrada onu biraz daha kurcalıyorum hani neden bu şekilde olduğu yani böyle mi olması gerekiyordu acaba ilerleyen süreç içinde mi böyle gelişti diye. O şekilde ortaya çıkıyor" (Sema).

Katılımcıların ifadelerine ortak paydada yansıdığı üzere çevreden gelen uyarılar doğrusunda odak pek değişmese de çeşitlendiğine ilişkin veriler sunmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların kullandıkları kavramın özellikle kendi bellek kayıtlarından edinilmiş olması bir diğer ifadeyle yaşantılanmış olması, çevresel faktörlerle başlayan değişime de ışık tuttuğu görülmektedir. Dolayısıyla kavramsal sanatta giriş bir kavram kapsamında

gerçekleşse de, gelişmenin, eser üreticisinin içtepileri, sancıları veya sanrıları doğrultusunda dışa vurduğu söylenebilir.

Araştırmacı: Bir kavram üzerine çalışken başlangıçtan sonuca kadar nasıl ilerleme kat ediyorsun? Somut mu? Soyut mu?

"Gördüğümü ya da elimde olan somut resimleri birleştirerek tuvale aktarıyorum. Yani daha çok imgemde oluşturuyorum. Farklı bir resme baksam bile onu imgeme daha çok tasarlıyorum, gördüğümü resmediyorum. Daha çok imgesel diyebilirim" (Zehra).

"Daha çok anlam olarak yani, daha çok soyut olarak. Benim için daha çok fikir önemli" (Fatma).

"Real/somut şekilde anlatım tercih ediyorum" (Özge).

"Biraz daha realist oluyorum aslında, hani biraz daha portreye daha yakın buluyorum kendimi. O yüzden ister istemez yani portrelerden çalışıyorum" (Aysun).

Katılımcılar bir kavram üzerine çalışırken somut (reel), soyut (imgeden) veya her ikisini de eş zamanlı olarak yürüttüklerini ifade etmişlerdir.

c) Duygusal etkilenim kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretimi sırasının sorguladığı duysal etkilenim kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Kavramsal sanat üretim sırasında kendinde ne gibi ruhsal ya da duygusal değişimler görüyorsun?

"Genellikle hep bir derinleşme oluyor, dalıp gitme oluyor ve hani sürekli düşünme hali oluyor" (Ahmet).

"Yani biraz hani yine kaygı durumu oluyor. Çünkü hani acaba istediğim gibi olacak mı? Olmayacak mı?" (Aysun).

"Bunaldığım oluyor. Bu yaparken konu üzerinden artık tıkanı... tıkanıyorum çünkü ilerisine gidemiyorum. Tamam tabi ki de bir eskiz ya da bir imgem var ama bunun sonrası ne olacak? Ortaya nasıl bir şey çıkacak? Yaparken bunaldığımda da zor durumda kaldığımız, tıkanıyoruz konunun daha fazla ileriye gitmediği zamanlar oluyor" (Zehra).

"Kavramsal sanatta biraz daha ipler benim elimde olduğu için daha az endişeleniyorum" (Fatma).

"Bazen tıkanıyorum zamanlar oluyor, bunalıma giriyorum. Ama sonrasında toparlayabiliyorum. Kendi kendime aslında hani orada tıkanırdım hani bu böyle olmayacak deyip hani kendi kendime motivasyon veriyordum aslında. Başarılı olmak için aslında. Hem çevreyi hem kendimi iyi hissetmek için, başarılı olmak için... En önde kendimi iyi hissetmek geliyor" (Özge).

"Çalışmanın başında eğer kafamdaki ya da eskizime uyararak gidiyorsam ve beni yanıltmıyorsa yaptığım şeyler gayet güzel gidiyor orada bir bunalımcı süreç yaşamıyorum. Ama mesela şu anda figürü kendime özgü nasıl dönüştürebilirim üslup arayışında olduğum için o biraz bunalımcı oluyor. Hem biraz farklı olmak zorundasın hem kendini yansıtmak zorundasın" (Sema).

Katılımcılarının neredeyse hepsi bunalım, karamsarlık ve umutsuzluk duygularının seyrettiğini belirtmişlerdir. İfadelerden çıkarılan sonuca göre; eserin gidişatı bu negatif duyları yukarı ya da aşağı yönlü ivme kazandırdığı sonucu çıkarılabilir.

Araştırmacı: Eserimi ortaya koyarken.....hissederim ya da yaşarım, cümlesini nasıl tamamlarsın?

"Kaygılı değil ya biraz böyle özgür" (Aysun).

"İfade yani kendi düşüncelerimi ifade ederken daha özgür, rahatlamış" (Fatma).

"Karamsar kavramının pozitif yönlerini de görmeye çalışırım aslında" (Özge).

"Oluyor ama daha çok heyecan oluyor sanırım. Evet çok heyecanlanıyorum. İlk tabloya başlarken ya da ilk o esere başlarken çok heyecanlanıyorum ve bağlanıyorum" (Zehra).

"O kavramın tamamen içerisinde olmak isterim. Yani tamamen özgürce ona bürünmek" (Ayşe).

Görüşmelerinin neredeyse tümünde hazırlık aşamasında kaygılı olduklarını ifade eden Aysun ve Fatma'nın eser üretim aşamasına geçince kaygılarının yerini özgür bir hareket alanına bıraktığı görülmektedir. Bu bağlamda sanat aracılığıyla dışavurum eyleminin ruhsal bir sağaltıma hizmet ettiği söylenebilir.

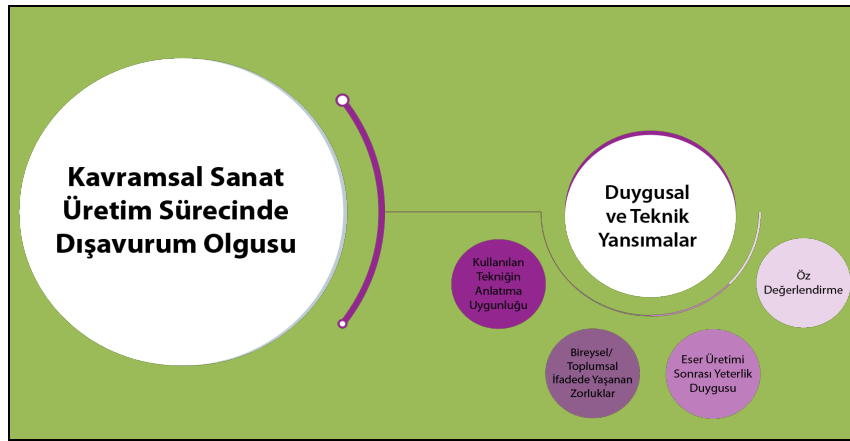
"Yeterlilik kaygısı. Kavramsal kadar olmuyor. Çünkü onu orada biraz daha ne yaptığım belli, elimde olan malzeme belli her şey belli. Yani belirsiz olduğu için aslında daha çok kavramsalda kaygı oluşuyor" (Sema)

"Çalışmayı yapıyorum hani o benim karamsarlığım, çalışmamın bir geleceği olacağından da ümitsizim. Hani çalışma sadece bana kalacak hani bunu başka insanlar beğenmeyebilir. Bu da beni mutsuz ediyor" (**Ahmet**).

Kaygı ve endişe düzeyi çalışmaya başlayınca da devam eden Sema ve Ahmet için tetikleyici duygularda farklılık söz konusudur. Ahmet değersizlik hissiyle sürecini sürdürürken Sema yetersizlik duygusunun oluşturduğu his ile kaygı durumunu beslemekte olduğu görülmektedir.

3- Eser üretimi sonrasındaki duygusal ve teknik yansımalar temasına ilişkin bulgular ve yorum

Katılımcılar ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme verilerine dayanarak elde edilen; kullanılan tekniğin anlatıma uygunluğu, bireysel/toplumsal ifadede yaşanan zorluklar, eser üretimi sonrası yeterlik duygusu ve öz değerlendirme şeklinde dört kod araştırmacıyı; Eser üretimi sonrasındaki duygusal ve teknik yansımalar temasına götürmüştür. Bu tema doğrultusunda elde edilen kodlar doğrudan alıntılar yapılarak bulgular yorumlanmıştır. Ortaya çıkan tema şemasına Şekil 5.'de yer verilmiştir.

Şekil 5. Eser üretimi sonrasındaki duygusal ve teknik yansımalar temasına ilişkin bulgular Şeması

a) Kullanılan tekniğin anlatıma uygunluğu kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretim sonrasına ilişkin sürecin sorguladığı Kullanılan tekniğin anlatıma uygunluğu kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Bir kavramı anlatmak için resim yapmak sence uygun bir ifade aracı mıdır?

"Bence kesinlikle uygundur" (**Sema**).

"Bence uygundur. Yani sonuçta benim yeteneğim de buna yönelik olduğu için bu fırsatı resim yaparak daha çok ön plana çıkartabilirim resimlerimle, yeteneğim doğrultusunda" (**Emine**).

"Uygundur bence. Yani kendini daha iyi ifade edebilirsin resimlerinle diye düşünüyorum" (**Özge**).

Sema, Emine ve Özge, bir kavramı izleyiciye aktarmak için resim yapmanın uygun olduğu konusunda kesin görüşlerini belirtmişlerdir.

"Yani tam yeterli değil aslında. Kavramsal sanatta zaten hani birçok anlatım ürünü kullanıldığı için fazlası da birçok şey şekilde anlatılabilir. Yani hani birçok obje ya da başka şeyler de kullanılabilir. Bir arada" (**Aysun**).

"Evet öyledir ama yeterli olur mu? Bilemiyorum. Nasıl desem eğer tam olarak anlatabileceğimiz şeyi anlatmışsak yeterli olabilir ama anlatamamışsak pekte yeterli olmuyor. Kelimelerle her şeyi anlatamadığımız gibi" (**Ayşe**).

Aysun ve Fatma ise bir kavramı izleyiciye aktarmak için resim yapmanın uygun bir araç olmadığını ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda adı geçen katılımcıların kavramsal sanat için plastik, ritmik ya da fonetik olarak farklı birçok ifade aracı kullanabileceği görüşünü savundukları görülmektedir. Soruya olumlu ya da olumsuz yaklaşımlara ilişkin görüşle birlikte "Yani şimdi resim alanında anlatmak için ilk önce resimden anlama lazım. Anladığım bir dilde onu yansıtmaya çalışıyorum" (Ahmet) ifadesiyle Ahmet konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

b) Bireysel/toplumsal ifadede yaşanan zorluklar kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretim sonrasına ilişkin sürecin sorguladığı bireysel/toplumsal ifadede yaşanan zorluklar kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: En çok hangi kavramlarda zorlandığını düşünüyorsun? Toplumsal konuları içeren kavramlar mı? yoksa bireysel konularla ilgili kavramlar mı?

"Duygusal olanlar biraz daha bence zorluyorlar. Yani hiç ölümü yakınından bir ölen birisi olmayan birisi ölümün ne kadar acı verici olduğunu bilemeyebilir. Yani onu ben yaşamışımdır o yaşamamıştır. Ona göre böyledir bana göre daha derin bir şeydir. Yani her konu duygusal konularda bireysel olarak bence daha da zor duyguyu anlatmada, yansıtmada...Örneğin körelme kavramını ben şu şekilde ele aldım. Beni rahatsız eden noktası bugün bunu hissediyorum. Aynı olayı üç dört kere yaşadığımda niye aynı şekilde hissedemiyorum. Bunu için de birazcık işte beynin zamana karşı olan tutumu da var. Hani zamanla onu unutuyoruz gibisinden. Evet ya da alışıyoruz. Hani bu durumu tetikleyen şey ne diye düşündüm. Daha sonrasında hastalık falan buldum böyle duygusal sağlıklı diye. Ondan sonra işte körelme aslında toplumda ve topluma indim. Hani bireyden duygusallıktan çıktım birazcık daha toplumdaki körelmeye indim. O da yabancılaşmayı çıkardı karşıma yani aslında duygusal olarak dedim ki neden böyle hissedemiyorum? Niye aynı şeyi tekrar aynı hissi oluşmuyor?" (Sema).

Sema, aktarımda zorluk yaşadığı kavramın ne sadece toplumsal konular, ne de sadece bireysel konular olduğunu vurgulamıştır. Bu süreçte kavramla kurulan bağın bireyde oluşturduğu etkiyi ve empati dürtüsünü irdelerken, toplumdaki duruma ilişkin iç sorgulamaların da merakını toplumsal algıya yönelttiğini ifade etmektedir.

"Sanırım karamsar kavramlar bizi daha çok yönlendiriyor. Bir konuyla ilgili araştırma yaptığımızda aslında sadece benim değil yeni neslin tamamen daha çok karamsar kavramlara daha çok hayatında barındırdığını, işlediğini gördük. Ondan dolayı karamsar kavramlar. Çağımızdan kaynaklı, amaçsızlıktan kaynaklı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü amaçtan olmadığı için eskiye göre baktığımızda sanata baktığımızda eski sanata amaç uğruna yapıyordu. Savaş, göç ya da o an o şeyde çağda ne barındırıyorsa onu tuvale aktardıklarını görüyorduk. Şu anda ama öyle değil, bir amacımız yok. Belli bir derdimiz yok ondan dolayı farklı derlere kafa yordığımız yani o amaç ortadan kalktığı zaman daha çok tamamen karamsar konular, bir belirsizlik bir dram(gülsere), bir üzüntü ondan dolayı gidebiliyor" (Zehra).

Zehra ise bireysel kavramların aktarımının zorluklarından bahsederken, yeni neslin daha çok karamsar, negatif kavramlardan beslendiğini ifade etmektedir. Yine Zehra'nın "Çağımızdan kaynaklı, amaçsızlıktan kaynaklı olduğunu düşünüyoruz" ifadesi altı çizilmesi gereken önemli bir done içermektedir. Kendilerini sorgulamaktan uzak bir amaçsızlıkla, karamsar kavramlara hapseden ve buradan ne bireysel, ne de toplumsal anlamda bir ürün yetiştirememenin memnuniyetsizliği içinde seyreden bir hal ifade edilmektedir. Emine'nin "Genellikle negatif kavramlar içeren bireysel anlatım. Çünkü yaptığım çalışmalarda hep kendimi eleştirel boyutlarda göstermeye çalışıyorum yani kendi üzerimde yoğunlaştığım için genelde negatif oluyor. Negatif kavramların üzerine gitmeye çalışıyorum. Yani pozitif kavramlarla çok fazla ilgilenmiyorum sanırım." ifadesi ile Özge'nin "Daha çok karamsar şeyleri çağırıştırıyor genel anlamda, şu an benimle beraber çalışan arkadaşlarım da ya da dışarda gördüğüm çalışmalarda da karamsar konulara denk geliyorum. Hani pozitif pek göremiyorum. Çağımızın belki de getirdiği bir şeydir diye düşünüyorum. Yani dijital çağın getirdiği bir şey insanların karamsarlaşmasını etkiliyor diye düşünüyorum" ve son olarak Fatma'nın "Pozitiflerde daha çok zorlanıyorum çünkü negatifleri daha ağır olduğu için günümüzde" şeklindeki ifadeleri de Zehra'nın savını destekler durumdadır.

c) Eser üretimi sonrası yeterlik duygusu kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretim sonrasına ilişkin sürecin sorguladığı, eser üretimi sonrası yeterlik duygusu kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Kavramsal sanat konulu çalışmalarda kendini yeterince ifade ettiğini düşünüyor musun?

"Hani tek başıma bu süreci hani bitirmiş olsam şu an hani not için yaptığımız bir tablo olduğu için hani not için dediğim hani bir eğitim Sürecinde olduğu için hani böyle düşünemiyorsun ama hani genel olarak beni tablom mutlu eder" (Ahmet).

"Düşünmüyorum. Hani daha çok kavram mı seni ele alıyor sen mi kavramı demiştiniz ya. Düşündüğüm zaman kavram beni daha çok ele aldığı için sonunda tamamen içimdekileri yansıtabildiğimi düşünmüyorum. O kavrama bağlı kaldığı şu anda da fark ediyorum. Ondan dolayı tamamen bütün imgemde oluşanları tuvale aktaramadığım için ve ortaya nasıl bir şey çıkacağını bilmediğim için de tamamen kendimi yansıtabildiğimi düşünmüyorum" (Zehra).

"Röprodüksiyonda tabi ki çok basit bir şekilde ifade ediyorum ama mesela kavramsal sanata ilk defa kişisel üslubum olarak bu sene yeni yeni oluşturmaya başladık ve bu süreçte benim için böyle ortaya koyacağım eser için çok zorlu bir süreç oldu. Çünkü yaptığım hiçbir şeyden tatmin olmuyorum. Tatmin olmaya beni biraz zorlaştırdı röprodüksiyona göre" (Emine).

"Tam anlamıyla ifade edebildiğimi düşünmüyorum" (Aysun).

Katılımcıların neredeyse tamamı süreçten tatmin olmadıklarını ifade etmektedirler. Bu durum bazen Ahmet'in ifade ettiği gibi not kaygısıyla hazırlanan işler dolayısıyla, bazen Zehra'nın bahsettiği şekilde soyut içerikli kavramlardan somut manada sonuç alamadığı için, bazen de Emine'nin ifadesinde geçen tekniğe alışkın olmadıkları gerekçeleriyle gerçekleşmektedir. Nihai olarak katılımcılarda yeterlik duygusu tatmin olamadığı söylenebilir.

Araştırmacı: Ortaya çıkan sanat ürünü senin en çok hangi yanını yansıttığını düşünüyorsun?

"Depresif yanımı anlatıyor. Mutsuz olan, karamsar olan" (Ahmet).

"Karamsar yönümü yansıttığını düşünüyorum" (Zehra).

"İçsel dünyamı" (Emine).

"İç dünyamı" (Aysun).

"Kafa karışıklığımı aktarabilmek, kafamdaki düşünceleri ne düşündüğümü aktarabilmek" (Fatma).

"Mükemmeliyetçilik sanırım karakterim" (Özge).

Ahmet ve Zehra eserlerinde karamsar yanını ifade ederken, Emine ve Aysun içsel dünyalarını yansıttığını ifade etmişlerdir. Fatma kafa karışıklığının, Özge ise mükemmeliyetçiliğinin eserlerine yansıdığını belirtmiştir.

d) Öz değerlendirme kodu doğrudan aktarım verileri;

Araştırmacının, katılımcıların eser üretim sonrasına ilişkin sürecin sorguladığı, eser üretimi sonrası öz değerlendirme kodunu ortaya çıkaran görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir.

Araştırmacı: Sanatsal ifadene ilişkin bir öz değerlendirme yapmanı istersem neler söylersin?

"Kendimle ilgili fikirlerim hani niye bu durumdan kurtulamıyorsun. Hani dışardan hani hep kendime derim hani niye böylesin. Hani derdin çok mu büyük? Ya da mesela başka hiç mi mutlu olduğun bir tablo yapmaz mısın? Hiçbir tablon iyiliğe gitmez mi? Evet daha yeni geldi. Buraya gelmeden önce dedim ki niye mutlu olmaya çalışıp mutlu bir tablo yapmıyorsun? Hep böyle oldu böyle gider hani huylu huyundan vazgeçmez olarak bende devam ediyorum" (Ahmet).

Ahmet sanatsal ifadesinin daha çok psikolojik sorunlarına ilişkin izler taşıdığını belirtirken bu durumdan hoşnutsuzluğunu öne çıkarmaktadır. Ayrıca olumsuz bir içtepi ile beslendiğini düşündüğü sanatsal edimlerine yönelik iç sorgulamalarında da bahsetmiştir.

"Daha çok pozitif bir yönümden bahsediyorlar herkes, çevremdeki herkes ama sanatımda daha çok karamsarlığı kullanıyorum sanırım. Bu çağımızın getirdikleri de olabilir. İkisi arasında fark var tabi ki de...Çevrede. Sanırım herkesin yaptıkları kendini yansıtıyor diyemem. Ya da herkesin yaptığı, yola çıktığı şeyler tablosunda tamamen o kavramı yansıtıyor diyemem. Yani... O zaman kavramsal sanat tamamen böyle sanat bağlamında düşünürsem yapan ressamı yansıtıyor bence. Çünkü herkes kendi paletinden bir şeyler yapıyor. Tamam ortaya bir konu var bir kavram var tabi ki de ama herkes kendinden bir şeyler katıyor o kavrama. Ondan dolayı herkesi yansıtıyor diyebilirim. Ben de kendimi yansıtıyorum" (Zehra).

"Yani hani iç dünyamı daha çok yansıttığım için insanlar belki kendilerine bir parça bulabilir veya bulmayabilir. Tamamen kendime odaklanırım" (Aysun).

Genelde sanat, özelde kavramsal sanat olarak bakıldığında, katılımcılarda negatif bir söylemin hakim olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Zehra çevresinde pozitif biri olarak algılanmasına karşın sanatsal edimlerinde negatif bir yansıtmaya sahip olduğunu belirtmiştir. Normalde bir çelişki barındıran bu durumu ise kendi sanatsal görüşü ile açıklamıştır. Yine Aysun'da kavramsal sanat ifadesinde kendi iç dünyasını yansıttığını belirtmiştir.

"Çevremdekiler henüz bu Emine'nin çalışması diyecek bir kıvamda olduğunu düşünmüyorum" (Emine).

"Biraz daha çalışmam lazım. Şu an öyle bir değerlendirme yapabileceğim durumum oluşmadı. (Fatma).

"Yani henüz bir birikimim tam olarak oluşmadı ama başladığımı düşünüyorum" (Özge).

"Bunu biraz daha irdelemem gerekiyor daha farklı açılarla yani üslubuma da karıştırarak. Daha dolaylı olmasını istediğim için biraz daha çalışmam gerekiyor bu konuda" (Sema).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere katılımcıların birçoğu (dördüncü sınıfta olmalarına karşın) kavramsal bir ifadede yetkinliklerini sorgulayabilecek seviyede olmadıklarını düşünmektedirler. Bir kavramdan yola çıkarak gerçekleştirilen içsel dışavurumun eğitim süreci devam eden birçok öğrenci için hala bir handikap olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Sonuç

Duyan ve düşünen bir varlık olarak insanın, iç ve dış dünyası birbirine bağlıdır ve birbirini etkilemektedir. İç dünyanın dışa nasıl yansıdığı, dış dünyanın iç dünyayı nasıl etkilediği ve bu ikisi arasındaki girift ilişkiyi çözümleme yollarından biri de sanattır. Baudrillard'a (2010: 90) göre, sanat alıntılanmaya formlarının sorunsuzca dritilmesi izlenimi vermektedir. Tabii sonuçta her şey bir alıntıdır. Her şey geçmişte metinselleştirilmiştir, her şey zaten her zaman var olmuştur. Bu doğrultuda varlığı döngüsel ve devinimsel bir yansıtma örüntüsünden ibaret olan sanatın insanın iç aleminin röntgenini çekmekte mahir bir araç olduğu söylenebilir. Doğu felsefesinin dediği gibi "Tek bir resim bin kelimeye değer" çoğu zaman görsel sanat ürününün anlamı bilinmez (fark edilmez) veya çizen kişi bilinçli olarak dile getirmek istemez ama bu anlamlar alanda tecrübeli bir uzman (psikolog, sanat terapisti vb.) için birer grafiksel kanıt gibidir (Lebedeva, 2021: 5). Bu ifadeleri destekler nitelikte; araştırmada bulgularına dayanarak, kavramsal sanatta dışavurum olgusunun nitelik ve nicelik olarak bir eserde görünür hale gelmesi sanatçının, salt sanatsal yeti ve yeteneği ile değil; psikolojik, sosyolojik ve ekonomik şartları dahilinde şekillendiği söylenebilir. "Sanatçı yaratım sürecinin, şu ana değil geçmişteki olumlu ve olumsuz birikimlerine dayandığı düşünülürse, çözümlemelerinin daha birey tarihsel olması, diğer deyişle sanatçı bireyin geçmişine odaklanması zorunluğu ortaya çıkar" (Gezgin, 2021: 11). Araştırma bulguları bağlamında, katılımcıların bir kavram üzerine çalışmaya başlarken konu arayışı aşamasında kendi iç problemlerine yöneldikleri görülmektedirler. Katılımcıların iç dünyalarında belki de birer dipnot olarak yer alan, bazen korku, bazen kaygı bazen de umut ifade eden bir duygunun kavram halinde eserlere yansıdığı görülmektedir. Akay'ın (2010: 148) ifadesiyle plastik dil dış dünyanın gerçeğini parçalayıp bölerek fragmanlaştırmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların sanatsal ifadelerinde ve kavram seçimlerinde, hayatlarında deneyimlediklerinden kesitlerin ve yaşantılanmış olguların etkisi göze çarpmaktadır.

"Sanatçı her zaman üreten bir makine değildir; üretiminde süresi belli olmayan bir döngüsellik söz konusudur. Üretir, sonra durur, toparlanamaz; sonra yeniden üretir" (Gezgin, 2021:11). Buna karşın katılımcılar döngüsellikten ziyade durağanlığı vurgulayarak, içinde bulundukları ruh halini "çağımızdan kaynaklı, amaçsızlık" ifadesi ile tanımlamaktadırlar. Özetle kendilerini sorgulamaktan uzak bir amaçsızlıkla, karamsar kavramlara hapseden ve ne bireysel, ne de toplumsal anlamda bir ürün yetiştirememenin memnuniyetsizliği içinde seyreden bir hal ifade edilmektedir. Bununla birlikte katılımcıların daha çok eser üretiminin bütün aşamalarında yeterlilik duygusuna odaklandıkları ve yetersiz olarak etiketlenme kaygısıyla, ya tamamen süreçten koptukları ya da not vb. gerekçelerle zoraki olarak aktif oldukları söylenebilir. Kekülloğlu'na (2010: 8) göre, onları tetikleyen şey, hâkim olan politik yapı, toplum içindeki sınıf farklılığı, gelecek kaygısı, tüketim değerlerinin ön plana çıkması ve endişesidir. Bu bakış açısından hareketle popüler tüketim alışkanlıklarının hayatın tümüne sirayet etmesinin ve bunun getirdiği değer erozyonunun da etkisi göz ardı edilmemelidir. Paralel bir görüş olarak Akay'a (2010:118) göre, çağdaş sanatın 21. Yüzyıla doğru giderken geldiği durum monitörleşme ve primitifleşme olarak adlandırılabilir bir durumdur.

"Birey ortaya koyduğu sanat eserine kendisinin de farkında olmadığı bilinç dışı dinamiklerini, herkesten gizlediği arzu ve ihtiyaçlarını, içsel çatışmalarını, komplekslerini, kaygı ve korkularını yansıtacaktır. Temel güven açısından dirençli olan bireyler ise resimlerine çoğunlukla ve ilk olarak depresif duygu durumlarını yansıtmaktadırlar" (Lebedeva, 2021: 5). Bu doğrultuda katılımcıların sosyal ilişkiler bağlamında kabul görmeye ilişkin psikolojik kaygılar yaşadıkları da saptanmıştır. Dolayısıyla birçoğunda tetikleyici duygunun psikolojik temelli olduğu görülmektedir. Katılımcıların daha çok olumsuz kavramlara yönelim ve sanatsal argüman olarak olumsuz kavramdan beslenme şeklinde eğilim gösterdikleri görülmektedir. Normal şartlarda pozitif ruh halinin başarı duygusuyla paralel seyreden bir şey olmasına karşın katılımcıların negatif ruh hallerinin dışavurum olgusunda başarıyı tetikleyen bir şey olduğunu savunmaktadırlar. Kırıçoğlu'na (2014: 119) göre, öğrencinin bireysel ve kültürel gereksinimi önemsenmelidir. Katılımcıların soyut içerikli kavramlardan somut manada sonuç alamadıkları için de kendilerinde eksiklik hissettikleri ve bir kavramdan yola çıkarak gerçekleştirilen içsel dışavurumun eğitim süreci devam eden birçok öğrenci için hala bir handikap olarak varlığını sürdürdüğü

söylenbilir. Oysa Freud'a (2021, s. 116) göre, kavramsal sanatta giriş bir kavram kapsamında gerçekleşse de, gelişmenin, eser üreticisinin içtepileri, sancıları veya sanrıları doğrultusunda dışa vurduğu söylenbilir. Bu bir anlamda sanat ifade edilemeyen duyguların plastik dille anlatımıdır. Ve bir tür terapi niteliğindedir. Bu terapi sürecinde katılımcıların biriken iç karmaşalarının dışavurumu ile duygusal arınma yaşamaları önemsenmelidir.

Kaynaklar

- Akay, Ali. "Postmodernizmin ABC'si". İstanbul: Say yayınları, 2010.
- Baş, Türker. ve Akturan, Ulun. Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- Baudrillard, Jean. Sanat Komposu. (Çev: Elçin Gen, Işık Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Creswell, John W. Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları, (4. Baskıdan Çeviri). Çeviri Editörü: SB Demir). Ankara: Eğiten Kitap, 2013.
- Freud, Sigmund. Sanat ve Sanatçılar Üzerine, (Çev. Muhammed Gürsoy). Ankara: Dorlion Yayınları, 2021.
- Gezgin, Ulaş Başar. Sanat Psikolojisi ve Ötesi, Ankara: Töz yayınları, 2021.
- Kırıçoğlu, Tekin, Olcay. Sanat Serüvenim. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Kireç, Deniz. Ortaöğretim Öğrencilerinin Ruh Sağlığı Belirtilerini Gözlemlemeye Yönelik Görsel Sanatlar Eğitim Modeli Tasarısı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Işık Üniversitesi, 2019.
- Keküllüoğlu, Koray, H. Resim Sanatında Dışavurum Anlayışına Tarihsel Bir Bakış ve Tek Renk Hâkimiyetinin Bir Tavrı Olarak Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2011.
- Koca, Ahmet. Dışavurum devinimi olarak resim. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.
- Kocabey, Erdal. Türk Resim Sanatı'nda Akademisyen Sanat Eğitimcilerin Dışavurumculuk Hakkındaki Görüşleri ve Eserlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2017.
- Lebedeva, Luidmila. Sanat Terapisi ve Projektif Tekniklerdeki Şekil ve Simgeleri Yorumlama Ansiklopedisi, 10. Basımdan çeviri. Ankara : Nobel Yayın: 202.
- Malchiodi Cathy. The Art Therapy Sourcebook, New York: Mc Graw Hill Publishing, 2007.
- Öz Çelikbaş, Eda. Dışavurumcu Sanat Terapisi . Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 2019: 2 (1) , 20-37.
- Özkanlı, Ümit. Sanatta Bir Kimlik Problemi Olarak Portre. Sanatta Yeterlik Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2011.
- Patton, Michael Quinn. Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri, (Çeviri Ed: Bütün, M. & Demir, S.B.). 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- White, Suzanne Degges ve Davis, Nancy L. Dışavurumcu Sanatın Psikolojik Danışma Uygulamalarına Entegrasyonu. (Çev. Hayal Demirci, Nurdan Cihanşümül Maral). Ankara: Nobel Yaşam Yayınları. 2019.

